

УДК: 37.035.6:371(477.8) “XVIII / XIX”

WESTERN UKRAINIAN WRITERS-EDUCATION OF THE 18-19 CENTURIES - AUTHORS OF EDUCATIONAL INSTITUTION OF REGIONAL EDUCATION INSTITUTIONS**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ-ПЕДАГОГИ XVIII-XIX СТ. – АВТОРИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ РЕГІОНУ****Bagriy M.A. / Багрий М.А.***Ph.D. in science, doctoral student /**кандид. філол. наук, докторант**ДВНЗ “Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника”, Івано-франківськ, Шевченка**State Higher Educational Institution “Precarpathian National University. Vasyl Stefanyk”, Ivano-**Frankivsk, Shevchenko**orcid.org/0000-0002-3506-9900*

Анотація. Попри бурхливий та сповнений протиріч освітянський процес, що характеризувався впливом католицької та православної церкви, його розвиток носив позитивний ефект, а саме високий ступінь розвитку української педагогіки та розмаїття типів шкіл. Іншими словами щодо культурно-просвітницької думки цей період, на думку більшості дослідників, називають добою українського Відродження.

Ключові слова: письменники-педагоги, Західна Україна, автор, навчально-методичне забезпечення.

Вступ. Ознакою такого Відродження є велика кількість друкованих видань та книг, що застосовувались у навчально-виховному процесі в якості посібників, підручників для читання. Особливістю таких книг було те, що вони наскрізно здійснювали виховну функцію, що реалізовувалась через майстерність авторів, високою культурою письменників, прогресивними поглядами у західноукраїнській літературі; освітнім змістом та його полемічним характером; насиченістю образів з високоморальними сентенціями; формою викладу тексту: діалогова, катехізична; оформлення видань на високому художньому рівні.

Марія Тереза ще в 1774 р. видала розпорядження про організацію державних початкових шкіл. Дозволявся переклад німецьких шкільних підручників українською та польською мовами. Мовою перших шкільних підручників для цих шкіл «Читанки» (1786 р.), «Катехізису» (1788 р.), «Букваря» (1790 р.) [5, 11].

Безперечно, цілий ряд західноукраїнських освітян (А. Волошин, І. Герасимович, А. Крушельницький, І. Франко, І. Юцишин) активно вивчали праці європейських учених, намагалися впровадити найкращі досягнення педагогічної науки в національне шкільництво українців. Зрушення національної свідомості частини української громадськості пов'язане, перш за все, з посиленням розуміння ролі принципу зв'язку навчання з життям.

До плеяди українських письменників-педагогів, які є авторами навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону у досліджуваний період варто віднести такі постаті: Луки Данькевич або Луки з Ракова, Олександра Духновича, Маркіяна Шашкевича, Івана Миколайовича Вагилевича, Якова

Федоровича Головацького, Пантелеймона Куліша, Юрія Федьковича (Осип-Юрій Адальбертович Федькович), Омеляна Йосиповича Партіцького, Юліана Андрійовича Целевича, Олександра Стефановича, Олександра Григоровича Барвінського (гербу Ястшембець), Івана Омеляновича Левицького, Омеляна Олександровича Поповича, Павла Аполлоновича Тутковського, Ілля Федоровича Кокорудз, Степана Йосиповича Смаль-Стоцького, Михайла Сергійовича Грушевського, Модеста Пилиповича Левицького, Івана Копача, Володимира Михайловича Гнатюка, Леся Мартовича чи Олекса Семеновича Мартовича, Філарета Михайловича Колесси, Августина Івановича Волішина, Михайла Степановича Возняк, Володимира Петровича Радзиковича, Олександра Івановича Маркуша, Дмитра Рудика, Юрія Андрійовича Шкрумеляка, Івана Боднарчука та ін.

При цьому, варто зазначити, що частина авторів навчально-методичної літератури були проаналізовані у розділі 3, а частину осіб ми аналізували наскрізно, адже їх доробок потребує окремих наукових розвідок. Коротко проаналізуємо їх внесок до методичної та дидактичної скарбниці західноукраїнського шкільництва.

Так, попри служіння в церкві отець Лука Данькевич або Лука з Ракова (1791-1867 рр.) здійснював громадську діяльність, встигав займатися суспільними справами та писати. Його поезії та байки були на слуху в усій окрузі й передавалися з уст в уста, часто передруковувалися в тодішніх читанках.

Одним з перших професійних вчених-педагогів у Західній Україні вважається Олександр Духнович (1803-1865 рр.), який брав активну участь у культурно-просвітницькій діяльності, зіграв важливу роль у відкритті більше 70 початкових народних шкіл на Закарпатті. Він заснував товариство «Литературное заведение Пряшевское», яке підготувало до видання 12 букварів, багато шкільних підручників, альманахів, календарів. Він перейнявся ідеями освіти селян шляхом поширення російської літературної мови, яку вважав загальним надбанням всього російського народу, як в Російській імперії, так і в «Карпатській Русі» [12, 185].

О. Духнович є автором першого на Закарпатті народного букваря – «Книжица читальная для начинающих» (1847 р.), склав перші на Закарпатті шкільні підручники з географії та історії «Краткий землепис для молодых русинов», з російської мови «Сокращенная грамматика письменного русского языка», «История Пряшевской епархии» (Петроград, 1877 р.), «Истинная история карпато-росов» (Москва, 1914 р.), «Состояние Русинов в Угорщині», «Правила чина св. Василия Великого в Угорщині», етнографічне дослідження «О народах Крайнянских, или Карпатороссах угорских», філософську працю «Естественно духовния рассуждения» [33].

Він написав перший у Західній Україні підручник з педагогіки «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857 р.). Книга побудована у формі коротких запитань й розгорнутих відповідей. Вона складається з «Передмови для батьків», «Вступу», 12 розділів та «Додатку» [31, 125].

У своїй «Педагогії...» О. Духнович велику увагу приділяв розробці

дидактичних проблем. На перше місце у навчанні ставив наочність, потреба в якій впливає, на його думку, з конкретності мислення. Також освітянин одним із перших обґрунтовував принцип активності. Він обстоював принципи свідомості, доступності та ґрунтовності засвоєння знань.

О. Духнович акцентував увагу на оволодінні дітьми життєво необхідними знаннями, уміннями й навичками через залучення їх до праці в ім'я процвітання своєї держави. Педагог виступає за ідеали національної ментальності, рідної мови, культури.

Не дивлячись на відсутність потужних навчально-методичних праць, варто згадати таких особистостей, як Олена Карпівна Левчанівська та Теофана Глинського, які не залишили значної спадщина. Однак, на нашу думку, ці постаті є далеко справедливо забуті дослідниками, і потребують більш детального вивчення.

Визначне місце у розвитку прогресивної педагогічної думки в Західній Україні у I пол. XIX ст. належить Маркіяну Шашкевичу (1811-1843 рр.), Івану Миколайовичу Вагилевичу (1811-1866 рр.) та Якову Федоровичу Головацькому (1814-1888 рр.). Так, у 1836 М. Шашкевич опублікував брошуру «Азбука і Abecadlo» (1836 р.), спрямовану проти спроб заведення в українській мові латинської абетки. Він написав першу в Україні «Читанку для малих дітей», (1850 р), яка була посмертно видана Я. Головацьким. Отож слово «читанка» набуло широкого використання [18, 162].

Найважливіший труд Івана Миколайовича Вагилевича (1811-1866 рр.) – «Грамматика малоруської мови в Галичині» (польською мовою). Він підготував дослідницьку працю «Розправи про мову південно-руську» (яка виявилася таки неопублікованою), де зробив спробу діалектологічного поділу української мови на «київські» і «галицькі» говірки [33].

В 1862 році як науковий керівник він упорядкував Львівський міський (лонгерський) архів, підготував до друку близько 1200 документів з історії міста Львова і Галичини. До того ж Іван Вагилевич не полишав своїх наукових занять і плідно співпрацював з Августом Бельовським на ниві історичної науки, передусім джерелознавства. Так І. Вагилевич взяв участь у виданні фундаментальних видань «Akta grodzkie i zemskie» та «Monumenta Poloniae Historica». Писав також власні праці, що мають зразкове джерелознавче підґрунтя.

Широко працював як мовознавець і лексикограф: опублікував підручники «Грамматика малоруської мови в Галичині» (1845 р.) і «Початкові правила малоруської граматики» (1846 р.). Створив також працю «Розправи про мову південно-руську» (неопубл.), де зробив спробу діалектологічного поділу української мови на «київські» і «галицькі» говірки; збирав матеріали до українсько-німецько-латинського словника, монографії про символіку в слов'янських народних піснях тощо.

Яков Федорович Головацький (1814-1888 рр.) в 1840-1841 рр. разом із братом Іваном видав у Відні збірку Григорія Ількевича, «Галицькі приповідки і загадки». В 1848-1867 рр. був першим в історії професор «руської мови та словесності» (української мови та літератури) у Львівському університеті,

перший завідувач кафедри руської словесності. В 1859 році очолив боротьбу проти прихильників заміни кирилиці латинкою, що завершилася виданням у Львові німецькою мовою збірника «Питання мови і письма русинів в Галичині» (1861 р.) [17, 215].

Однак, відхід на москвофільські позиції не міг не позначитися і на його наукових працях. Вже його «Грамматика русского языка» (1851 р.) далека від позиції збереження і розвитку української мови. Варто зауважити, що мав вплив на Миколу Устияновича, який також у своїх пізніх творах відмовився від чистої української мови і перейшов на «язичіє» [22, 55].

В 1875 р. опублікував «Етнографічну карту руського народонаселення в Галичині, північно-східній Угорщині і Буковині», як додаток до праці – «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». За основу для неї Я. Головацький взяв найбільш ґрунтовну на той час «Етнографічну карту Австрійської монархії» К. Черніга 1855 р. До цього видання науковець вніс виправлення, замінивши польські, німецькі й угорські назви місцевостей на народні українські (руські), зрусифіковані назви. На карті видання позначено гідромережу, політичні й адміністративні кордони, залізниці, головні дороги, гори, міста і села, червоною фарбою підкреслено ті місцевості, де були записані Я. Головацьким народні пісні, або які згадуються у піснях. Адміністративні одиниці (округи і комітати) пронумеровані. Окремо на карті подано політико-адміністративний поділ Галичини й Угорщини з відповідним номером, що відповідає нумерації на карті. Способами якісного фону і ареалів зображено розселення шести народів, українців (у легенді – «русское население») – зеленим кольором [39, 97].

До нині зберігають свою наукову цінність ряд історичних праць з дослідження окремих проблем історії Закарпаття, Галичини та Буковини, слов'янського етногенезу, польсько-галицьких, польсько-українських і слов'яно-германських стосунків, статті про І. Котляревського, М. Шашкевича, І. Вагилевича, розвідки про «Слово о полку Ігоревім», «Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилежащих стран» (1877 р., виданий 1884 р.). Однак, його обґрунтування існування «одної руської народності і одної руської літератури» [39, 185] аж до виступів проти вживання української мови в літературі та науці мали негативний вплив на розвиток галицької та закарпатської інтелігенції.

Варто зазначити, що загалом збірка «Русалка Дністрова» (1836 р.) виділялась з тогочасного літературного потоку, стала близькою і зрозумілою для пересічного читача. Її зміст визначають три основні ідеї: єдність українського народу, розділеного кордоном різних держав, та його об'єднання; позитивне ставлення до суспільних рухів; становлення народних борців за національне визволення [46, 54].

Займався освітньо-пропагандистською діяльністю й Пантелеймон Куліш (1819-1897 рр.). В творі «Записки о Южной Руси» вперше вжив новий український правопис, який пізніше дістав назву «кулішівка» і став початком стабільного українського правопису. До цього правопис нашої мови через належність українських територій до різних держав був строкатим і

неуніфікованим.

П. Куліш написав українську «Граматику». З метою розширення сфер вживання української літературної мови і залучення її до передової світової культури здійснив переклади українською мовою Біблії, творів Гомера, Гете, Гейне, Шекспіра, Байрона, Шіллера та ін. [33]

Одним з засновників «Просвіти» (її голова 1877-1894 рр.), Народної Ради (1885 р.) та Наукового Товариства ім. Т.Шевченка (1893 р.) був Омелян Михайлович Огонівський (1833-1894 рр.). Попри об'ємну просвітницьку роботу його найбільша праця «Історії української літератури» залишилась незавершеною (публікувалась в «Зорі» 1887-1894; видана окремо, тт. I-6 (1887 р., 1889 р., 1891 р., 1893-1894 рр.) [41, 87].

Варто згадати доробок Юрія Федьковича (Осип-Юрій Адальбертович Федькович) (1834-1888 рр.). Працював шкільним інспектором Вижницького повіту, домашнім учителем, написав підручники для початкової школи, науково-популярні книги для народу. Він розробив план реорганізації системи освіти на Буковині, обстоював рівні права на освіту для чоловіків і жінок. Працюючи інспектором, намагався перекласти всі шкільні підручники з «церковного язичія» на народну мову.

У творчій спадщині Ю. Федьковича важливою є ідея народності. У статті «Про школу і шкільні підручники» він зазначав, що головний критерій народності – народна мова, народні звичаї, народна поезія. Цікаві його думки стосовно дидактичних проблем. Був переконаний, що в навчанні слід використовувати методи, які розвивають і збагачують дітей. На його думку, методи навчання мають забезпечити самостійність «бачити, думати, говорити». Виходячи з цього, у своєму «Букварі для селянських дітей на Буковині» він умістив тексти, які сприяли пробудженню в них допитливості та формуванню високих моральних якостей. Ю. Федькович вважав, що вчитель повинен постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність [42, 216].

Своїми творчими та сподвижницькими кроками у розвої сучасної української мови (на противагу тогочасній церковно-словянській та «язичія») відомим є Кость Горбаль (1836-1903 рр.). Затятий опонент москвофільства і «язичія», всупереч офіційному правилу вживання етимологічного правопису вживав фонетичний правопис – «кулешівку» і «драгоманівку» [40, 78].

Автором підручників з мови, літератури, німецько-українського словника (1867 р.), «Старинної історії Галичини» (1894 р.) був Омелян Йосипович Партіцький (1840-1895 рр.).

Варто зауважити, що працюючи у комісії з видання шкільних книжок Омелян Йосипович Партіцький (1840-1895 рр.) видав гарно укладені читанки для народних шкіл, працював над граматиками: «Руска читанка для нижчих клас середніх шкіл» (1871 р.), «Руский буквар для шкіл людових» (1876 р.), «Руска читанка для третьої класи шкіл народних» (1878 р.), «Грамматика руского языка для ужитку в школах людових» (1880 р.). Видання граматики 1880 року з погляду методики вважалось одним із найкращих видань граматик «рускої (української) мови» того часу [37, 12].

Залишив значну спадщину Юліан Андрійович Целевич (1843-1892 рр.).

Три його основні праці принесли йому визнання як дослідника історії Галичини: «Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом» (1868 р.), «Історія Скиту Манявського» (1887 р.) і «Опришки» (1882-1891 рр.). Серйозним з науково-просвітницького боку й актуальним з огляду на національно-політичну ситуацію є ряд його досліджень про стан галицького шкільництва, зокрема до часів Йосифа П. У ряді німецькомовних монографічних і популярних видань вчений доходить до висновку, що з «тих шкіл не було і не могло бути в Галичині великого хісна», бо основною метою була «германізація краю, а не просвіта народу» [33].

Варто згадати, на нашу думку, автора кілька навчальних збірок-розвідок Олександра Стефановича (1847-1933 рр.), зокрема підручника для середніх шкіл «Історія християнсько-католицької Церкви» (1878 р.).

Щодо методичної спадщини варто віднести роботи Олександра Григоровича Барвінського (гербу Ястшембець, 1847-1926 рр.). Адже він був автором і упорядником хрестоматій (читанок) з української літератури для гімназій та вчительських семінарій: «Виїмки з українсько-руської літератури», «Вибір з української літератури», «Історія української літератури» (1920 р.), та інші. Працював над впровадженням фонетичного правопису. В 1886 році розпочав видавати «Руську історичну бібліотеку» (вийшло 24 томи) [4, 168].

Варто згадати засновника бібліографії Іван Омелянович Левицький (1850-1913рр.). У результаті багаторічної клопіткої праці світ побачила «Галицько-руська бібліографія XIX століття», перший том якої вийшов окремими випусками у 1887-1888рр, а другий – у 1895 році. Згодом ще світ побачила «Галицько-руська бібліографія за 1772-1800рр.» та 3-томна «Українська бібліографія Австро-Угорщини» (Львів, 1909-1911рр) [33].

Свою педагогічну діяльність поєднував із науково-методичною та редакційно-видавничою справою Омелян Олександрович Попович (1856-1930 рр.) – «батько українського шкільництва Буковини» [19, 361].

У 1884 році в народних школах Буковини було запроваджено «Буквар», укладений О. Поповичем. Цей підручник, який педагог представив на конкурс, був визнаний з-поміж трьох – найкращим.

Перу педагога Омеляна Поповича належать: «Читанка для шкіл народних» (у 3-х частинах), «Граматика для шкіл народних» (у 2-х частинах), «Переклад п'яти частин математичних книжок Ф.Мочніка» (у переробці Кривса-Гоберналя), «Підручник з української мови для середніх шкіл» (у 3-х частинах), «Українсько-німецький словар». Зі спогадів самого Омеляна Поповича знаємо, що він: «Уложив... в українській мові стінні мапи Буковини, Австро-Угорщини й півкуль, виданої у Відні» [19, 370].

Висновки.

Таким чином, генеза просвітництва в Західній Україні говорить про те, що ця система є своєрідною моделлю соціокультурних умов, що виникли в суспільстві на певному історичному етапі. Досягнення західноукраїнської інтелігенції в освіті досліджуваного періоду дозволяють стверджувати, що освітня національна система має глибоке історичне коріння, ґрунтовну наукову

основу й непересічну національну традицію.

За результатами дослідження встановлено, що важливу роль у реалізації освітньо-виховних завдань і формуванні педагогічно-просвітницьких орієнтирів мала діяльність громадських культурно-освітніх та педагогічних, заснованих й очолюваних визначними представниками західноукраїнської інтелігенції: педагогами, письменниками та освітніми діячами Західної України.

Література:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України / Л.В. Артемова. – Київ.: Либідь, 2006. – 424 с.
2. Баїк Л. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської монархії / Л. Баїк, Б. Мітюрів. – Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. І.Я. Франка, 1965. – 57 с.
3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон; пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценко. – К.: Вид-во "К.І.С.", 2004. – 552 с
4. Історія педагогіки / за ред. М. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 447 с.
5. Довбищенко М. В. Політичні ідеї галицьких ідеологів національного відродження. Історія української політичної думки: навч. Посб. / М. І. Обушний, Т. С. Воропаєва, І. М. Грабовська та ін.; за заг. ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 479 с.
6. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
7. Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. / Сергій Єкельчик. – Мельбурн, 1994. – 125 с.
8. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д. Гнідан. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
9. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2013
10. Курляк І. Зміст освіти української середньої школи в історії галицьких класичних гімназій (1864- 1918 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / І. Курляк. – К., 1995. – 24 с.
11. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 732 с.
12. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2003. – 450 с.
13. Маланюк П. М. Освітні тенденції та виховні ідеали просвітницьких сподвижників Галичини / П. М. Маланюк. – Тернопіль, 2000. – 160 с.
14. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.

15. "Русалка Дністрова" : документи і матеріали / АН УРСР ; Інс-т сусп. наук та ін. / [упоряд.: Стеблій Ф. І., Купчинський О. А., Грицак Я. Й., Парубій В. І., Полянський О. А.]. – К. : Наукова думка. 1989. – 545 с.

Abstract. *Despite the turbulent and full of contradictions in the educational process, characterized by the influence of the Catholic and Orthodox churches, its development had a positive effect, namely the high degree of development of Ukrainian pedagogy and the variety of types of schools. In other words, in the opinion of most scholars, this period is called the Ukrainian Renaissance.*

Key words: *writer-educators, Western Ukraine, author, educational support.*